KAZAKİSTAN'IN ÇİN İLE İKİLİ TİCARETİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Recep ÇİÇEK[*]
Bekir Sefa KÖKSU[**]
Güçgeldi BASHIMOV [***]

Özet: Uluslararası ticaret her geçen gün artış eğilimi göstermektedir. Kazakistan, mevcut kaynakları ile hızlı gelişme potansiyeli gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Kazakistan ile Çin arasındaki ikili ticarette yaşanan gelişmelerin incelenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmanın ana hedefi, Kazakistan ile Çin'in ikili ticaretini analiz etmektir. Bu amaçla çalışmada iki ülke arasındaki ticaretin gelişimi Grubel-Lloyd indeksi, Ticaret Yoğunluğu indeksi ve Ticaret Tamamlayıcılık indeksi ile analiz edilmiştir. Çalışma 2001-2021 dönemini kapsamakta olup, veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından derlenmiştir. Araştırma sonucunda, son birkaç yıldır iki ülke arasındaki ticarette yoğunlaşma düzeyinin yükseldiği belirlenmiştir. Diğer taraftan iki ülke arasındaki ticari tamamlayıcılığın ise nispeten zayıf olduğu tespit edilmiştir.
Anahtar kelimeler: *Çin, İkili Ticaret, Kazakistan, Ticaret Yoğunluğu*

A Study on Kazakhstan's Bilateral Trade With China

Abstract: International trade tends to increase day by day. Kazakhstan is among the countries that demonstrating the potential for rapid development with available resources. It is very important to examine the development of bilateral trade between Kazakhstan and China. The main target of this study is to analyse bilateral trade of Kazakhstan and China. For this purpose, the development of trade between the two countries was analyzed with the Grubel-Lloyd index, the Trade Intensity index and the Trade Complementary index. The study covers the period 2001-2021 and the data was obtained from the International Trade Centre database. As a result of the research, it has been found that the level of trade intensity between two countries has been high for the last few years. On the other hand, it has been determined that the trade complementarity between the two countries is weak.
Key words: *China, Bilateral Trade, Kazakhstan, Trade Intensıty*

Giriş

Küreselleşme ve uluslararasılaşma süreçlerinin bir sonucu olarak dünya ekonomisi daha serbest hale gelmektedir. Ekonomik serbestleşme sonucunda ticaretin önündeki engeller azalmakta, mal, hizmet, sermaye ve insan hareketliliği artmaktadır. Bu süreç ülkeler arasındaki ticareti artırmakta ve ülkelerin birçok alanda fayda sağlamasına da olanak tanımaktadır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte, Orta Asya ülkesi olan Kazakistan da bağımsızlığına kavuşmuş ve küresel piyasalar ile bütünleşmeye başlamıştır. Bu dönemde Kazakistan küresel piyasalar ile bütünleşebilmek için pek çok ülke ile sıkı işbirliği kurmaya çalışmıştır. Kazakistan ana ekonomik koridorların geçtiği stratejik açıdan önemli bir kavşakta yerleşmekte dolayısıyla son yıllarda uluslararası kamuoyunun da dikkatini üzerine çekmektedir. Kazakistan, Orta Asya bölgesinin en büyük ekonomisidir. Kazakistan doğal mineraller ve fosil yakıtlar açısından oldukça zengin bir ülkedir. Dolayısıyla ülkenin ticaretini yaptığı önemli ürün grupları arasında hidrokarbon ürünleri, metaller, kimyasal ürünler yer almaktadır (Smagulova vd., 2016; Bashimov, 2017).

Kazakistan sahip olduğu jeopolitik ve jeoekonomik yapısı ile Çin'in Batıya açılan kapısı konumundadır. Dolayısıyla Kazakistan uzun yıllardır Çin'in ilgisini çekmektedir. Son yıllarda Kazakistan ve Çin arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler oldukça yoğun bir şekilde gelişme göstermektedir. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik yönünün incelenmesi önem arz etmektedir. Bugüne kadar Kazakistan ile Çin arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar yapılmıştır, ancak bunların neredeyse tamamı iki ülke arasındaki ilişkinin siyasi yönlerine odaklanmaktadır. Dolayısıyla literatürde iki ülke arasındaki ilişkiyi ekonomik perspektiften inceleyen çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Bu açıdan literatürdeki

[*] Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, recep@ohu.edu.tr
[**] Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı, bkoksu@ohu.edu.tr
[***] guyc55@gmail.com

DOI :10.30546/100981.1.2024.0149

boşluğu giderecek bir çalışmanın yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın amacı, iki ülke arasındaki ilişkiyi ekonomik yönüyle ele alarak son yirmi yıllık dönemde Kazakistan'ın Çin ile olan ticaretinin nasıl değiştiğini ampirik olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda iki ülke arasında artan ticari ilişkiler Grubel-Lloyd indeksi, Ticaret Yoğunluğu indeksi ve Ticaret Tamamlayıcılık indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın temel hedefleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

a) Kazakistan'ın Çin ile dış ticaretinde endüstri-içi ticaret oranını,

b) Kazakistan'ın Çin ile ticaretinin yoğunluk derecesini,

c) Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret tamamlayıcılığını ölçmektir.

İki ülke arasında devam eden ticaretin analiz edilmesi ticaretin taraflara ne ölçüde kazanca yol açabileceği konusunda bir fikir elde edilmesine imkân sağlayacaktır. Ayrıca, çalışmanın iki ülke arasındaki ticari ilişkilere ışık tutması, gelecekte konu ile ilgili yapılabilecek çalışmalara referans kaynağı olması ve literatüre katkı yaparak bu konudaki boşluğu gidermesi beklenmektedir.

1. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın ana materyalini çeşitli kaynaklardan elde edilen ikincil nitelikli veriler oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan dış ticaret verileri ABD doları cinsinden Uluslararası Ticaret Merkezi'nin veri tabanından derlenmiştir. Bununla birlikte, çalışmanın hazırlanmasında çeşitli dergi, kitap, rapor, gazete vb. kaynaklardan da yararlanılmıştır. Kazakistan ile Çin'in ihracat ve ithalat verileri 2001-2021 dönemini kapsamaktadır. Kazakistan'ın Çin ile ticaretinde ürün bileşimini incelemek için Uluslararası Standart Ticaret Sınıflamasının (SITC Rev.3) tek haneli ürün ayrımı dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan SITC Rev.3 tek basamaklı ürün sınıflandırma listesi Tablo 1'de sunulmaktadır.

Ürün Grubu Kodu	**Ürün Grubu Açıklaması**
SITC 0	Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri
SITC 1	İçkiler ve Tütün
SITC 2	Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler
SITC 3	Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Alkali Ürünler
SITC 4	Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar
SITC 5	Başka Yerde Belirtilmeyen Kimya Sanayi ve Ürünleri
SITC 6	Başlıca Sınıflara Ayrılan İşlenmiş Mallar
SITC 7	Makineler ve Taşıt Araçları
SITC 8	Çeşitli Mamul Eşya
SITC 9	SITC'de Sınıflandırılmamış Eşyalar

Tablo 1. SITC Rev.3'e Göre Tek Basamaklı Ürün Grubu Sınıflandırma Listesi
Kaynak: UN Comtrade veri tabanı

İki ülke arasındaki ticaret performansı birçok farklı ölçüt ile analiz edilebilmektedir. Kazakistan'ın Çin ile arasındaki ticaret performansı literatürde iktisatçılar tarafından yaygın olarak kullanılan indeksler yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışmada ilk olarak Kazakistan'ın Çin ile dış ticaretinde endüstri-içi ticaret oranı hesaplanmıştır. Endüstri-içi ticaret, bir ürünün eşzamanlı ihracat ve ithalatının yapılması olarak tanımlanmaktadır. Endüstri-içi ticareti hesaplamak için Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır Pek çok ampirik çalışmada endüstri-içi ticaretin ölçümünde H. Grubel ve P. Lloyd tarafından geliştirilen Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır (Başkol, 2009; Ferto ve Jambor, 2015; Bashimov, 2018). İndeksin cebirsel gösterimi Eşitlik 1'de sunulmuştur:

$$GL_{ij} = 1 - \frac{|X_{ij} - M_{ij}|}{X_{ij} + M_{ij}} \times 100 \quad (1)$$

Burada;

GL_{ij}: Endüstri-içi ticaret indeksini,

X_{ij}: ele alınan ülkenin j ülkesine i ürün ihracatını,

M_{ij}: ele alınan ülkenin j ülkesinden i ürün ithalatını ifade etmektedir.

Grubel-Lloyd indeksi 0 ile 100 arasında bir değer almaktadır. İndeks değerinin 100'e yaklaşması j ürününün dış ticaretinde endüstri-içi ticaretin hâkim olduğunu gösterirken, değerin 0'a yaklaşması ise endüstriler-arası ticaretin hâkim olduğuna işaret etmektedir (Szczepaniak, 2013; Borisov ve Popova, 2022). Genel olarak indeks değeri 50'nin üzerinde olan sektörlerde, ticaretin endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiği ifade edilmektedir. İki ülkenin gelişmişlik düzeyi aynıysa, o zaman iki ülke arasında endüstri-içi ticaret düzeyi yüksek olacaktır (Hosein vd., 2014; Carrillo-Ángeles vd., 2019).

Çalışmada kullanılan bir diğer ölçüt Ticaret Yoğunluğu indeksidir. Ticaret Yoğunluğu indeksi (Trade Intensity Index-TII) ilk olarak Brown (1949) tarafından literatüre kazandırılmış ve daha sonra Kojima (1964) tarafından geliştirilmiştir. Ticaret Yoğunluğu indeksi, i ülkesinin partner ülkeye yaptığı ihracatın ülkenin toplam ihracatındaki payının, dünyanın partner ülkeye yaptığı ihracatın dünyanın toplam ihracatındaki payına oranını yansıtmaktadır (Brown, 1949; Kojima, 1964). İndeks, iki ülke arasındaki ticaretin değerinin, dünya ticaretindeki önemlerine göre beklenenden daha büyük mü yoksa daha küçük mü olduğunu belirlemek için kullanılmaktadır (Tantri ve Aulakh, 2019). Dolayısıyla Ticaret Yoğunluğu indeksi, iki ülke arasındaki ticari ilişkinin gücünü gösteren bir katsayıdır. Bir ülkenin ortak ülke pazarına yapmış olduğu dış ticaret seviyesinin yoğunluğunu ölçen Ticaret Yoğunluğu (TII) indeksinin matematiksel gösterimi aşağıdaki gibidir (Maswana, 2020; Tabassum, 2021):

$$TII_{ij} = \left(X_{ij}/X_{it}\right) \Big/ \left(X_{wj}/X_{wt}\right) \quad (2)$$

Eşitlik 2'de;

TII_{ij}: i ülkesinin j ülkesi ile ticaret yoğunluğu indeksini,

X_{ij}: i ülkesinin j ülkesine ihracatını,

X_{it}: i ülkesinin dünyaya toplam ihracatını,

X_{wj}: Dünyanın j ülkesine ihracatını,

X_{wt}: Dünya toplam ihracatını ifade etmektedir.

Eşitlik 2'de pay kısmı çalışılan ülkenin ihracatında ilgilenilen ülkenin payını gösterirken, payda kısmı ise bir bütün olarak dünya ihracatında ilgilenilen ülkenin payını göstermektedir. Ticaret Yoğunluğu indeksi 0 ile $+\infty$ arasında değer alabilmektedir. İndeks değerinin 1'den büyük olması, i ülkesinin j ülkesi arasındaki ticaret yoğunluğunun dünyanın geri kalanına göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Yani, iki ülke arasındaki ticaretin dünya ortalamasının üzerinde gerçekleştiğini gösterir. Eğer indeks değeri 1'den küçük ise, iki ülke arasındaki ticari ilişkinin dünya ortalamasına göre daha düşük yoğunlukta gerçekleştiği ifade edilmektedir (Maswana, 2020; Tatar, 2021).

Çalışmada iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılığı da incelenmiştir. İki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılığı P. Drysdale (1969) tarafından önerilen Ticaret Tamamlayıcılık indeksi (Trade Complementarity Index-TCI) yardımıyla ölçülebilir. Dolayısıyla bu çalışmada Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret tamamlayıcılığını ölçmek için Ticaret Tamamlayıcılık indeksi (TCI) kullanılmıştır. Ticaret Tamamlayıcılık indeksi, ihracatçı ülkenin ihracat yapısının, partner ülkenin ithalat yapısıyla ne derecede eşleştiğini veya örtüştüğünü göstermektedir. Dolayısıyla her iki ülkenin de doğal ticaret ortağı olup olmadığını göstermektedir. Ticaret Tamamlayıcılık indeksinin formülü aşağıda gösterilmiştir:

$$TCI_{ij} = \left[1 - \left(\sum_k \left|\frac{m_{jk}}{M_j} - \frac{x_{ik}}{X_i}\right|\right) \div 2\right] \times 100 \quad (3)$$

Eşitlik 3'de;

TCI_{ij}: iki ülke arasındaki ticaret tamamlayıcılık indeksini,

m_{jk}: j ülkesinin k ürünü ithalatını

M_j: j ülkesinin toplam ithalatını,

x_{ik}: i ülkesini k ürün ihracatını,

X_i: i ülkesinin toplam ihracatını göstermektedir.

Ticaret Tamamlayıcılık indeksi 0 ile 100 arasında değer alabilmektedir. İndeks 100 değerini alması halinde i ülkesinin ihracat yapısının partner ülkenin ithalat yapısı ile mükemmel bir şekilde örtüştüğü anlamına gelmektedir. Yani, indeksin yüksek değer alması halinde iki ülkenin ticarette yüksek derecede tamamlayıcı olduğunu ve artan ticaretten kazançlı çıkacağı varsayılmaktadır. İndeksin 0'a yakın değer alması, i ülkenin ihracat yapısının partner ülkenin ithalat yapısı ile örtüşmediği ve iki ülke arasındaki ticari tamamlayıcılığın zayıf olduğu kanısına varılmaktadır. Zaman içinde indekste meydana gelen değişiklikler, iki ülkenin ticaret yapılarının daha fazla veya daha az uyumlu hale geldiğini gösterir (Ibrahim ve Shehu, 2016; Chabi ve Saygılı, 2020).

2. Kazakistan ile Çin Arasındaki Ticaret Akışları

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Kazakistan ekonomisinde serbest piyasa düzeni benimsenmiş ve ülke ekonomisi her geçen gün olumlu bir gelişme göstermiştir. Konumu ile hem ekonomik hem de stratejik açıdan Kazakistan dünya kamuoyunun ilgisini de üzerine çekmektedir. Ülke sahip olduğu insan gücü ve zengin doğal kaynakları sayesinde doğrudan yabancı yatırımı çekmiş ve 2000 yılından bu yana güçlü bir ekonomik büyüme göstermiştir. Kazakistan son dönemlerde küresel piyasalarla entegre olabilmek için geleneksel müttefiklerin ötesinde yeni ortaklar arayışı içerisine girmiştir. Günümüzde Rusya Federasyonu, ülke için önemli bir ticaret ortağı olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte Çin, AB ülkeleri, Türkiye ve Hindistan Kazakistan ile olan ticari ve siyasi ilişkilerini güçlendirmeye çaba gösteren ülkelerden birkaçıdır. Özellikle Asya'nın süper gücü olarak anılan Çin'in Kazakistan ile olan ilişkisini sağlamlaştırmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Gerek Kazakistan ve gerekse Çin dünyanın hızlı gelişme gösteren piyasa ekonomileri arasında yer almaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana Çin, doğal kaynaklar açısından zengin olan Kazakistan ile ilişkisini geliştirmeye çalışmaktadır. 1992 yılında Kazakistan ile Çin arasında diplomatik ilişkiler yola koyulmuştur. Bu yıldan itibaren iki ülke arasındaki ticari ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Son yıllarda Kazakistan ile Çin arasında ticaret, enerji, ulaşım, eğitim, savunma vb. çeşitli alanlarda ikili ilişkileri güçlendirmeye yönelik girişimlerin olduğu görülmektedir. Son otuz yılda Çin hızlı ekonomik büyüme kaydederek dünya ekonomisinde öncü ülke konumuna yükselmiş ve günümüzde Çin, küresel ticarete yön veren ülke haline gelmiştir (Kasım ve Yücel, 2020). Çin büyüyen ekonomisinin enerji ihtiyacını karşılamak için komşu ülkesi olan Kazakistan ile özellikle enerji alanında sıkı ilişkiler tesis etme gayreti içerisindedir. Çin dünyanın en büyük enerji tüketicisi olup tükettiği enerjinin büyük bir kısmını yurt dışından ithal etmektedir. Bu bağlamda petrol, gaz, kömür, uranyum ve çeşitli mineralleri içeren devasa enerji kaynaklarına sahip Kazakistan, gelecekte Çin'in artan enerji talebini karşılamada önemli rol üstlenebilir. Nitekim Kazakistan'da daha az enerji tüketildiğinden petrokimya ürünlerinin büyük bir kısmı ihracata yöneliktir. Bununla birlikte, Kazakistan'ın Orta Doğu ve Afrika ülkelerine kıyasla daha istikrarlı bir siyasi yapıya sahip olması nedeniyle Çin için güvenli bir enerji güzergâhı sunmaktadır. Kazakistan'ın Çin ile ortak kara sınıra sahip olması enerjinin Çin'e daha kolay ve daha az maliyetle taşınmasına olanak sağlamaktadır (Topçu, 2020). Son zamanlarda Çin'in enerji kaynaklarına artan ihtiyacı nedeniyle Çin'in Kazakistan'da enerji alanına yönelik yatırımlarını artırdığı gözlemlenmektedir. Çin özellikle enerji sektörüne yönelik gerçekleştirdiği yatırımları sayesinde Kazakistan ile ticari işbirliğini zamanla geliştirmiş ve Kazakistan'ın en büyük ticaret ortağı haline gelmiştir (Sultanova, 2021). Kazakistan sahip olduğu doğal kaynakları ile Çin'in ihtiyaç duyduğu enerji talebinin önemli bir kısmını

karşılama potansiyeline sahiptir. Bu açıdan enerji alanı ikili ilişkileri artırmada önemli sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret sürekli artmış ve Çin, Kazakistan'ın önemli ticaret ortağı haline gelmiştir. Örneğin, 1995 yılında Kazakistan'ın toplam ihracatının %5'i Çin'e gerçekleştirilmişken, ithalatın yaklaşık %1'i Çin'den yapılmıştır. 2021 yılında ülke ihracatının %16,2'si Çin'e gerçekleştirilirken, ithalatın yaklaşık %20'si Çin'den yapılmıştır. Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret hacmi 1990'lı yıllarda çok düşük seviyelerde seyrederken zamanla artış göstermiştir. 2000 yılında Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret hacmi 800 milyon dolar seviyesinde iken, bu rakam giderek artmış ve 2012 yılında 23 milyar doları aşmıştır. Ancak, ilerleyen zamanlarda iki ülke arasındaki ticarette düşüş kaydedilmiş ve 2021 yılında ticaret hacmi 18 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Verilerden anlaşılacağı üzere geçen süre zarfında iki ülke arasındaki ticaret hacmi ciddi anlamda artmış ve ticaret dengesi Kazakistan'ın lehine gelişme göstermiştir (Tablo 2). Kazakistan'ın ihracatındaki artış büyük ölçüde petrol ve gaz ihracatındaki artıştan ileri gelmektedir. Bu durum, Çin'in enerji ihtiyacını karşılamak için hidrokarbon zengini Kazakistan'ın enerji kaynaklarına yöneldiğini göstermektedir. Nitekim Çin'in Kazakistan'da gerçekleştirmiş olduğu yatırımların büyük bir kısmı madencilik ve mineral kaynaklara yöneliktir. 2000-2021 döneminde Kazakistan'ın Çin'den yaptığı ithalatı 150 milyon dolardan 8 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde Kazakistan'ın toplam ihracatında Çin'in payı dönem başında %7,75 iken, 2020 yılında %19'u geçmiştir. Ancak, bu oran bir sonraki yıl %16,20 olarak gerçekleşmiştir. Diğer taraftan Çin'in toplam ihracatında Kazakistan'ın payı incelenen dönem boyunca %1'in altında seyretmiştir. Mevcut durumda Çin'in Kazakistan'a ihracatı çok düşük düzeyde kalmaktadır. Son dönemlerde Kazakistan ile Çin arasında stratejik bağlar kurulmuş olsa da genel olarak iki ülkenin ticari ilişkisi henüz sınırlı düzeyde kalmaktadır. İki ülke arasındaki ticaret sürecini denetleyecek sağlam bir sistemin geliştirilememiş olması, gümrük vergilerindeki artış, gümrükte bürokratik işlemlerin zaman alması, paydaşlar arasında işbirliğinin zayıf olması Kazakistan ile Çin arasında ticaretin gelişimini sınırlandırmaktadır (Duan, 2021). Bununla birlikte, son yıllarda küresel piyasada mal ve hizmetlerin fiyatlarında yaşanan artışlar iki ülke arasındaki ticaret hacmini de olumsuz etkilemektedir. İhracata yönelik üretim teşvik edilmesi, üreticilere uygun şartlarda kredi imkânı sağlanması, gümrük ve vize işlemlerinin gevşetilmesi, lojistik faaliyetlerinin geliştirilmesi ile Çin'e yönelik ihracatta önemli artış sağlanabilir. Bunun sonucunda ülkenin döviz rezervleri artacak, mali yapısı iyileşecek ve yeni yatırımlara zemin hazırlanmış olacaktır.

Yıllar	Kazakistan'ın Çin'e ihracatı	Kazakistan'ın Çin'den ithalatı	Ticaret hacmi	Ticaret dengesi	Kazakistan'ın ihracatında Çin'in payı (%)	Çin'in ihracatında Kazakistan'ın payı (%)
2000	672,55	150,92	823,47	521,63	7,75	0,06
2005	2.422,51	1.251,84	3.674,34	1.170,67	8,70	0,16
2010	10.122,07	3.964,52	14.086,59	6.157,55	17,68	0,25
2015	5.480,14	5.087,80	10.567,94	392,34	11,93	0,22
2020	9.004,01	6.346,50	15.350,50	2.657,51	19,18	0,25
2021	9.772,51	8.228,46	18.000,96	1.544,05	16,20	0,24

Tablo 2: Kazakistan ile Çin arasındaki ticaretin gelişimi (milyon dolar)
Kaynak: UN Comtrade veri tabanı

Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret genel olarak düşük düzeyde seyretse de belirli sektörlerin ihracatında artan bir eğilim söz konusudur. Örneğin, son yıllarda mineral hammaddelerin ihracatı ciddi anlamda artış göstermiş ve günümüzde Kazakistan'ın Çin'e yönelik ihracatında ilk sırada yer almaktadır. Kazakistan'ın Çin'e yönelik dış ticaretinin sektörel yapısına ilişkin bilgiler Tablo 3'de yer almaktadır. Tablo 3'den de görüleceği üzere Kazakistan'ın Çin'e önemli düzeyde mineral yakıtlar ihraç ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre,

ihracatta en büyük pay ile başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar (%37,31) yer almaktadır. Bunu sırasıyla mineral yakıtlar ve türevleri (%29,85), akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler (%20,03), başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri (%9,56) ihracatı takip etmektedir. Bununla birlikte, Kazakistan Çin'e az da olsa tarımsal gıda ürünleri, hayvansal ve bitkisel yağlar ihraç etmektedir.

Kazakistan'ın Çin'den ithal ettiği ürünler incelendiğinde %47,52'lik pay ile makineler ve taşıt araçlarının ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar (%19,92), çeşitli mamul eşyalar (%15,72), başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri (%8,37) izlemektedir.

Ürün kodu	**İhracat (Milyon $)**	**Oran (%)**	**Ürün kodu**	**İthalat (Milyon $)**	**Oran (%)**
Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	170,46	1,89	Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	148,65	2,34
İçkiler ve tütün	12,73	0,14	İçkiler ve tütün	0,85	0,01
Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	1.803,08	20,03	Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	12,03	0,19
Mineral yakıtlar ve türevleri	2.687,38	29,85	Mineral yakıtlar ve türevleri	13,24	0,21
Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	92,50	1,03	Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	3,39	0,05
Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri	860,85	9,56	Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri	531,24	8,37
Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	3.359,68	37,31	Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	1.264,34	19,92
Makineler ve taşıt araçları	14,16	0,16	Makineler ve taşıt araçları	3.015,76	47,52
Çeşitli mamul eşya	3,18	0,04	Çeşitli mamul eşya	997,54	15,72
SITC'de sınıflandırılmamış eşyalar	0,00	0,00	SITC'de sınıflandırılmamış eşyalar	359,46	5,66

Tablo 3: Kazakistan'ın Çin ile dış ticaretinin sektörel yapısı (2021)
Kaynak: UN Comtrade veri tabanı

3. Araştırma Bulguları

3.1. Endüstri-İçi Ticaretin Analizi

Bu bölümde öncelikle Kazakistan'ın Çin ile gerçekleştirdiği dış ticaretin endüstriler-arası ticaret şeklinde mi yoksa endüstri-içi ticaret şeklinde mi gerçekleştiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Kazakistan'ın Çin ile dış ticareti Grubel-Lloyd indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Grubel-Lloyd indeks değerleri Tablo 4'de sunulmuştur. Kazakistan'ın Çin ile dış ticaretinde incelenen 10 sektörden 3'ünde Grubel-Lloyd indeks değerinin 50'den yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu da söz konusu sektörlerde endüstri-içi ticaret düzeyinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Endüstri-içi ticaret düzeyinin yüksek olduğu sektörler arasında SITC 0 (Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri), SITC 5 (Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve ürünleri) ve SITC 6 (Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar) bulunmaktadır. Diğer 7 sektörde endüstriler-arası ticaret hakim durumdadır.

Yıllar	**SITC 0**	**SITC 1**	**SITC 2**	**SITC 3**	**SITC 4**	**SITC 5**	**SITC 6**	**SITC 7**	**SITC 8**	**SITC 9**
2001	0,34	0,00	16,00	32,42	0,00	21,74	16,79	14,04	0,01	0,00
2002	24,69	90,24	13,82	30,54	0,00	72,90	18,27	6,67	0,00	0,00
2003	21,89	7,23	7,30	10,98	38,81	64,55	25,28	10,17	0,01	0,00
2004	21,23	0,00	7,44	19,69	21,40	84,35	33,68	6,91	1,84	0,00
2005	4,31	0,00	5,45	19,11	0,00	93,08	42,11	3,63	2,09	0,00
2006	3,66	0,02	5,15	5,21	0,00	98,88	51,34	1,52	0,13	0,00
2007	2,99	0,74	4,16	3,27	45,38	37,98	63,59	0,44	0,11	0,00
2008	0,36	5,39	3,00	3,48	0,00	78,55	98,26	0,42	0,02	1,17
2009	1,11	0,98	2,95	1,63	0,99	63,95	91,27	0,24	2,43	0,00
2010	15,11	5,67	2,67	2,19	0,08	47,47	62,00	0,22	0,61	12,56

2011	5,61	0,00	1,38	2,01	0,00	42,33	50,68	0,80	1,50	10,93
2012	38,61	0,02	0,96	1,22	0,00	45,78	65,53	0,12	0,21	57,80
2013	33,53	33,41	1,80	1,01	58,77	56,66	86,56	4,78	0,01	0,00
2014	48,75	61,56	1,84	1,64	13,34	55,63	84,11	7,38	0,22	27,18
2015	40,84	51,96	3,38	3,37	5,57	47,11	80,51	1,63	0,72	0,00
2016	73,86	67,57	4,55	1,52	1,64	55,05	67,74	4,79	1,06	0,00
2017	64,94	11,44	3,75	5,37	1,23	60,08	61,25	1,72	0,01	4,23
2018	89,60	85,64	3,21	3,75	0,53	86,84	65,21	0,54	0,28	0,00
2019	95,10	3,64	1,94	1,95	0,66	95,11	65,88	0,43	0,55	0,00
2020	93,16	12,50	1,33	0,98	7,08	76,32	54,69	0,93	0,64	0,00
2021	91,29	10,69	1,05	0,64	5,51	72,45	52,84	0,89	0,55	0,00

Tablo 4: Grubel-Lloyd indeks değeri
Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır

3.2. Ticaret Yoğunluğunun Analizi

Ticaret verileri kullanılarak, Kazakistan ile Çin arasındaki ticaretin yoğunluk derecesi Ticaret Yoğunluğu indeksi (TII) kullanılarak analiz edilmiştir. Bu indeks, Kazakistan ile Çin'in ne kadar yoğun ticaret yaptığını belirlemeye yardımcı olacaktır. Tabloda 2001-2021 dönemi için iki ülke arasındaki ticaret yoğunluğunu belirlemek için hesaplanan Ticaret Yoğunluğu indeks değerleri sunulmuş ve aşağıda yorumlanmıştır.

Kazakistan-Çin: Tablo 5 incelendiğinde çalışma dönemi boyunca, 2001 yılında Ticaret Yoğunluğu indeks değeri 2,27 olarak hesaplanırken, ilerleyen yıllarda indeks değeri artmış ve 2003 yılında 2,33'e yükselmiştir. 2004 yılından itibaren indeks değeri aşağı yönlü bir eğilim sergilemiş ve 2018 yılında 0,94 olarak hesaplanmıştır. 2001-2017 yıllarında Kazakistan'dan Çin'e yönelik ticari yoğunluk dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşirken, 2018 yılında ise ticari yoğunluk dünya ortalamasının altında gerçekleşmiştir. 2019 yılından itibaren indeks değeri tekrar 1'in üzerine çıkmıştır. İndeks değeri 2021 yılında 1,33 olarak ölçülmüştür. Son üç yıldır Kazakistan'dan Çin'e yönelik ticari yoğunluğu dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durum, 2019 yılından itibaren Kazakistan'ın Çin ile ticaret yoğunluğunun tekrar yükseldiğini göstermektedir. Nitekim, son yıllarda Kazakistan ticaret ortağı olan Çin'e ağırlıklı olarak petro-kimya ürünlerinin ihracatını artırmıştır. Sonuç olarak, Çin'in Kazakistan için önemli bir ticari ortak olduğu söylenebilir.

Çin-Kazakistan: Yapılan hesaplama sonucunda dönem başında Çin'den Kazakistan'a yapılan ticarette yoğunluk derecesinin düşük olduğu belirlenmiştir. Yani, bu yıllarda Ticaret Yoğunluğu indeks değeri 1'in altında seyretmiştir. 2006 yılından itibaren indeks değeri yukarı yönlü bir eğilim sergileyerek 1'in üzerinde değer almıştır. 2021 yılında Ticaret Yoğunluk indeks değeri 1,31 olarak hesaplanmıştır. Bu da bize, Çin'den Kazakistan'a yapılan ihracatta yoğunluğun arttığını ve iki ülke arasında ticaret akışının dünya ortalamasından daha yüksek düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir.

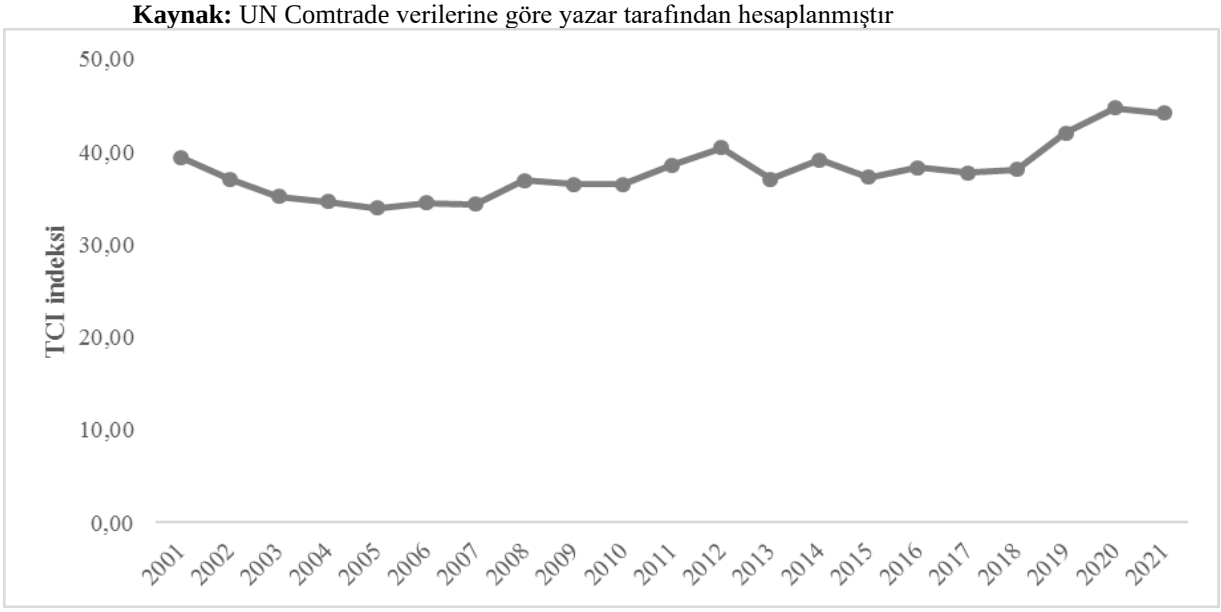
3.3. Ticarette Tamamlayıcılık Analizi

Klasik ticaret teorisine göre, iki ülke arasındaki ticaret yapısı prensip olarak birbirinin tamamlayıcısı olduğunda, aralarındaki ticaretin genişlemesi için büyük bir potansiyelin varlığından söz edilebilir. Burada Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret tamamlayıcılığı Ticaret Tamamlayıcılık indeksi (TCI) yardımıyla araştırılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi TCI katsayısı, bir ülkenin ihracat yapısı ile partner ilkenin ithalat yapısı arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. TCI yardımıyla elde edilen sonuçlar Şekil 1'de sunulmaktadır. Hesaplanan Ticaret Tamamlayıcılık indeks değeri genel olarak 30 ile 50 arasında değer almıştır. 2021 yılında indeks değeri 44,18 olarak hesaplanmıştır. Bu durum Kazakistan'ın ihracatı ile Çin'in ithalatı arasında nispeten zayıf bir ticari tamamlayıcılığın olduğunu göstermektedir. Bir diğer deyişle, Kazakistan'ın ihracat yapısının Çin'in ithalat yapısı ile tam olarak örtüşmemektedir.

Genel olarak değerlendirecek olursak, Kazakistan'ın Çin ile dış ticaretinin gelişimi incelendiğinde temelde endüstriler-arası ticaretin hâkim olduğu söylenebilir. Ticaret Yoğunluk indeks değerlerine göre son yıllarda iki ülke arasındaki ticarette yoğunluk söz konusudur. Bu ise Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret yoğunluğunun dünya ortalamasından daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ticaret Tamamlayıcılık indeks sonuçlarına göre iki ülke arasında ticari tamamlayıcılığın zayıf olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar Kazakistan ile Çin'in gelir, faktör donatımları ve talep yapıları dâhil birçok açıdan birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Diğer yandan hesaplanan indeks değerlerin iki ülke arasındaki ticaretin güçlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ticaret sisteminin daha da serbestleştirilmesine yönelik daha somut adımlar atılmalıdır. Nitekim dünya pratiği, orta ve uzun vadede ekonomik işbirliği canlandırmada karşılıklı ticaretin serbestleştirilmesinin önemli rol oynadığını doğrulamaktadır (Kostyunina, 2019).

Yıllar	Kazakistan-Çin	Çin-Kazakistan
2001	2,27	0,91
2002	2,30	0,94
2003	2,33	1,07
2004	1,59	0,91
2005	1,37	0,98
2006	1,42	1,01
2007	1,70	1,21
2008	1,52	1,35
2009	1,68	1,30
2010	1,91	1,58
2011	1,92	1,26
2012	1,81	1,51
2013	1,64	1,46
2014	1,19	1,43
2015	1,17	1,20
2016	1,15	1,11
2017	1,14	1,23
2018	0,94	1,24
2019	1,22	1,28
2020	1,62	1,13
2021	1,33	1,31

Tablo 5: Kazakistan ile Çin'in ikili ticareti arasındaki ticaret yoğunluğu indeksi
Kaynak: UN Comtrade verilerine göre yazar tarafından hesaplanmıştır

Şekil 1: Ticaret tamamlayıcılık indeks değerleri

Sonuç

Son yıllarda Kazakistan hızlı gelişme gösteren ekonomiler arasında yer almaktadır. Aynı şekilde Çin de küresel ekonomide başarılı performans sergileyen ülkelerden biridir. Geçen 20 yılı içerisinde Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret hacminde kayda değer bir artış görülmekte ve bunun gelecekte daha da artarak devam edeceği beklenmektedir. Bu çalışmada Kazakistan'ın Çin ile olan dış ticaretinin gelişimi Grubel-Lloyd indeksi, Ticaret Yoğunluk indeksi ve Ticaret Tamamlayıcılık indeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular ışığında, Kazakistan'ın Çin ile dış ticaretinde endüstriler-arası ticaretin hâkim olduğu söylenebilir. Ticaret Yoğunluğu indeks sonuçlarına göre, incelenen dönemde Kazakistan'dan Çin'e yönelik ihracatında ticari yoğunluğun dünya ortalamasının üzerinde gerçekleştiği, ancak son yıllarda yoğunlaşmanın azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna rağmen, halen Kazakistan'ın Çin ile ticarette dünya ortalamasının üzerinde bir ticaret ilişkisi gerçekleştirdiği söylenebilir. Ticaret Tamamlayıcılık indeks sonuçlarına göre iki ülkenin arasındaki ticari tamamlayıcılığın zayıf olduğu tespit edilmiştir.

İki ülke arasında ticaretin gelişimini sınırlayan bazı sorunlar halen varlığını sürdürmektedir. Bürokratik engeller, bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısındaki eksiklikler, planlama ve koordinasyon eksikliği, lojistik faaliyetlerindeki eksiklikler, toplumsal ve sosyal sorunlar vb. ikili ticareti olumsuz etkilemektedir. Söz konusu aksaklık ve eksiklikler Kazakistan ile Çin arasındaki ticaret hacminin potansiyelin altında gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, son on yıllık dönemde Kazakistan ile Çin arasındaki ticari ilişkinin ciddi bir şekilde artış gösterdiği ve genel ticaret hacminin büyüdüğü görülmektedir. Kazakistan ticarette üstünlüğe sahip olduğu ürünlerin ihracatını güçlendirerek teknoloji ile sermaye yoğun ürünlerin ihracatını da artırmaya özen göstermelidir. Genel olarak gerek Kazakistan'ın gerekse Çin'in ikili ticareti artırmak için muazzam bir potansiyele sahip oldukları söylenebilir. Taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi söz konusu ülkelerin önemli ticari kazanımlar elde etmesine olanak sağlayacaktır. İlerleyen yıllarda iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin özellikle enerji ekseninde şekilleneceği beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Bashimov, Güçgeldi (2017). "Dış ticarette ürün bakımından yoğunlaşma: Orta Asya ülkeleri örneği." *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 7 (12), 37-50.

Bashimov, Güçgeldi (2018), "Endüstri-İçi Ticaretin Ölçümü: MIKTA Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme", İktisadi Yenilik Dergisi, 5 (1), 17-28.

Başkol, Murat Ozan (2009), "Türkiye'nin Endüstri-İçi Ticaretinin Analizi", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28 (2), 1-24.

Borisov, Gleb ve Popova, Liudmila (2022), "Russian intra-industry trade: Trends in recent decades", St Petersburg University Journal of Economic Studies, 38 (2), 153-185 (In Russian).

Brown, Arthur Joseph (1949), "*Applied Economics: Aspects of World Economy in War and Peace"*. London: George Allen and Unwin.

Carrillo-Ángeles, Rebeca., Cruz-Soriano, Emmanuel. and Escamillasalazar, Zugaide (2019), "Dynamism and competitiveness of mexican beef, a focus of market diversification", Journal of Business Development Strategies, 5 (15), 14-20.

Chabi, Patrick ve Saygılı, Fatih (2020), "The assessment of South-South trade potentialities: the case of Turkey and ECOWAS countries". *African Journal of Economic Review,* 8(2), 190-218.

Drysdale, Peter (1969), "Japan, Australia, New Zealand: the prospect for western pacific economic integration". *Economic Record,* 45, 321-342.

Duan, Yuhang (2021), "Bilateral Trade between China and Kazakhstan: Challenges and Opportunities in the Context of Belt and Road Initiative", Advances in Economics, Business and Management Research, 166, 162-166.

Ferto, Imre ve Jambor, Attila (2015), "Drivers of vertical intra-industry trade: the case of the Hungarian agri-food sector", Agricultural Economics, 46, 113-123.

Hosein, Roger., Khadan, Jeetendra ve Deonarine, Amrita (2014), "Intra Industry Trade in Trinidad and Tobago: Evidence from Static and Dynamic Measures", Journal of International and Global Economic Studies, 7 (1), 82-112.

Ibrahim, Kabiru Hannafi ve Shehu, Abdulaziz (2016), "Nigeria-India Bilateral Trade Relations: An Analysis of Trade Complementarity Index (TCI)", Asian Journal of Economic Modelling, 4(4), 190-198.

Kasım, Mehmet Ali ve Yücel, Fatih (2020), "İktisat politikalarının Çin ve Hindistan'ın kalkınmasındaki etkileri". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 203-212.

Kojima, Kiyoshi (1964), "The pattern of international trade among advanced countries". *Hitotsubashi Journal of Economics,* 5(1), 16-36.

Kostyunina, Galina Mikhailovna (2019), "Russia-ASEAN foreign trade: key development trends". *Russian Foreign Economic Bulletin*, 3, 43-59.

Maswana, Jean Claude (2020), "African economies in the shadow of China: effects of bilateral trade structure on economic growth in Africa". *Foreign Trade Review,* 55(1), 80-92.

Smagulova, Sholpan., Doskeyeva, Gulashar ve Radko, Natalya. (2016). "Analysis of the oil market and the role of investment in the agrarian sector in Kazakhstan". *International Journal of Economics and Financial Issues,* 6(2), 798-806.

Sultanova, Begimai. (2021), "Çin'in Yumuşak Güç Politika Uygulaması: Kazakistan-Kırgızistan Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Szczepaniak, Iwona (2013), "Development of Intra-industry Trade as a Measure of Competitiveness of the Polish Food Sector", Oeconomia Copernicana, 4 (2), 147-164.

Tabassum, Arifa (2021), "Trade intensity and trade complementarity between India and Bangladesh". *Webology*, 18(5), 325-334.

Tantri, Malini ve Aulakh, Preet (2019), "An analysis of bilateral trade between Canada and India (Working Paper No: 444)". Bangalore: The Institute for Social and Economic Change.

Tatar, Havanur Ergün (2021), "Dış Ticaret Yoğunluk Analizi: Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler Analizi". *Fiscaoeconomia,* 5(2), 522-537.

Topçu, Neslihan (2020), "Çin'in Enerji Güvenliği Politikaları: Kazakistan, Myanmar ve Pakistan Örnekleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

UN Comtrade. (2022). "United Nations Trade Statistics Data Base". www.comtrade.un.org. (Erişim tarihi: 09.12.2022).